§ 1. Поняття творчої діяльності та інтелектуальної власності

Тенденція соціально-економічного розвитку будь-якої країни на сучасному етапі спрямована передусім на розвиток науки, техніки і культури. Рівень виробництва, економіки в цілому і врешті-решт добробуту людей визначатиметься саме рівнем розвитку зазначених напрямів доцільної людської діяльності. У 21 ст. вони будуть вирішальними і зумовлюватимуть рівень та характер виробництва, яке стане лише способом реалізації досягнень науки, техніки і культури. При цьому саме культура визначатиме характер та напрями науково-технічної діяльності, зумовлюватиме рівень її гуманізації.

Культура, науково-технічний рівень виробництва, ефективність економіки, соціально-економічний прогрес в цілому і нарешті добробут суспільства значною мірою залежать від рівня й ефективності творчої діяльності в цьому суспільстві. Творча інтелектуальна діяльність є однією з рушійних сил розвитку цивілізації. Людина за своєю природою схильна до творчості, вона завжди в пошуку кращих умов життя, засобів його поліпшення, своєї безпеки тощо. Проте через ті чи і ниті причини рівень творчої діяльності у різних країнах неоднаковий. Він визначається передусім рівнем усвідомлення значення цієї діяльності для розвитку суспільства, створенням для неї сприятливих умов та іншими факторами, які тією чи іншою мірою їй сприяють.

У сучасних умовах будь-який вид діяльності людини — виробництво, оборона, охорона здоров'я тощо — без належного науково-технічного забезпечення просто неможливий, як неможливий соціально-економічний прогрес суспільства взагалі без духовного розвитку. Це тісно взаємопов'язані і взаємозалежні процеси. Зрозуміло, що будь-який прогрес суспільства неможливий також без добре поставленої системи освіти.

Питанням розвитку усіх видів творчості надає великої уваги нова Конституція України. У ст. 54 вона проголошує, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава гарантує захист інтелектуальної власності, авторських прав громадян, їх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

За Конституцією України кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати зазначені результати без згоди їх власника, лише за винятками, встановленими законами.

Країни з високорозвинутою ринковою економікою відзначаються високим рівнем розвитку освіти, науки і культури. Тут культуру слід розуміти в найширшому значенні цього слова — це рівень розвитку мистецтва і виробництва, виробничої інфраструктури і матеріально-технічного забезпечення побуту тощо. Саме ці фактори зумовлюють і визначають рівень цивілізації того чи іншого суспільства. Вони ж є результатами творчої діяльності людини.

Творчість — це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю.

Творчість властива будь-якій діяльності людини: технічній, художній, літературній, науковій, виробничій тощо.

За своєю цілеспрямованістю творчість можна умовно поділити на два основні види: духовна творчість і науково-технічна творчість.

У ст. 5 Закону України "Про авторське право і суміжні права" від 23 грудня 1993 р.' (далі — Закон про авторське право) наведено перелік творів науки, літератури і мистецтва, на які поширюється авторське право. Цей перелік не є вичерпним і в проекті Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про авторське право і суміжні права" він вже значно збільшився. Варто зазначити, що поняття "результати духовної творчості", як і саме поняття "духовна творчість", у нашій спеціальній літературі не вживалося. У саме слово "духовність" вкладали лише релігійний зміст. З часом це слово набуло іншого значення і нині духовність слід розуміти як відповідність певного роду діяльності, поведінки, а головне — їхнього змісту загальновизнаним людським цінностям: загальноприйнятим нормам моралі, поведінки, світогляду, світовідчуття тощо.

Зміст, спрямованість, сила емоційного впливу літератури, мистецтва, науки зумовлюють

духовність сучасного суспільства.

Отже, творчість гуманітарного характеру, спрямовану на збагачення внутрішнього світу людини, можна вважати духовною творчістю. Вона охоплює літературу, науку, мистецтво, виконавську майстерність артистів, звукозапис, радіо, телебачення та інші види творчої діяльності гуманітарного характеру.

Так, наприклад, відомий російський балетмейстер Ю. Григорович уклав контракт зі Світовим центром виконавських мистецтв, що утворений у Лондоні і Белфасті. За цим контрактом він стає художнім керівником балету і в його обов'язок входить подати всю програму підготовки, запропонувати Центру "свою інтелектуальну власність".

Отже, у даному разі об'єктом інтелектуальної власності є саме високохудожня виконавська майстерність, так би мовити, художній "почерк" самого Ю. Григоровича.

До результатів науково-технічної творчості належать винаходи в усіх галузях людської діяльності, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, знаки обслуговування, фірмові назви і комерційні позначення, інформаційна продукція, селекційні досягнення тощо. Це такі результати науково-технічної творчості, які можна використовувати будь-яким способом, що не суперечать закону, в господарській діяльності — промисловості, сільськогосподарському виробництві тощо.

Усі зазначені результати творчої діяльності об'єднані поняттям інтелектуальної власності. З цього загального поняття інтелектуальної власності міжнародно-правові документи виділяють окремо промислову власність, до якої належать винаходи, загальнокорисні зразки, промислові рисунки або моделі, фабричні або товарні знаки, знаки обслуговування.

Інші об'єкти інтелектуальної власності, які залишилися за межами поняття промислової власності, становлять групу результатів творчої діяльності, що охороняється авторським правом. Цю групу часто називають літературно-художньою власністю.

Отже, всі результати творчої діяльності з точки зору цивільної правової охорони поділяються на дві групи: одна група охороняється авторським правом, друга — правом промислової власності (патентним правом) та іншими нормативними актами. Підкреслимо, що всі результати творчої діяльності чинним законодавством визнані товаром і, отже, вони можуть бути об'єктом будь-яких цивільних правочинів. У період переходу до ринкової економіки це має істотне значення, оскільки результати творчої діяльності у такий спосіб стають об'єктом цивільного обороту і створюють ринок духовної та науково-технічної продукції.

Таким чином, у цивільному праві та в цивільному законодавстві склалося два самостійні правові інститути — авторське право і право промислової власності. У цивільно-правовому регулюванні відносин, що складаються у зв'язку зі створенням, використанням та охороною результатів творчої діяльності, багато спільного, але багато й відмінностей.

-Проте останніми роками намітилася тенденція до формування ще однієї — третьої — групи результатів творчої діяльності. Вона відокремлюється від групи промислової власності. За Паризькою конвенцією про охорону промислової власності такі інститути, як знаки для товарів і послуг, фірмове найменування (фірма) та найменування місця походження товару належать до промислової власності. У той же час помітно, що зазначені об'єкти не дуже вписуються в групу промислової власності, принаймні за своїм функціональним призначенням. Знаки для товарів і послуг, фірмове найменування (фірма) та найменування місця походження товарів мають своїм призначенням індивідуалізацію учасників цивільного обігу товарів і послуг. Фірмові найменування (фірма) та найменування місця походження товару індивідуалізують саме учасників цивільного обороту як виробників, так і продавців. У той же час вони індивідуалізують і самі товари чи послуги. Знаки для товарів і послуг мають своїм завданням відрізняти товари і послуги одних виробників від однорідних товарів і послуг інших виробників. Водночас вони індивідуалізують і самих виробників.

Тому проект ЦК України результати інтелектуальної діяльності поділяє на три групи: право художньо-літературної власності, право промислової власності і право на засоби індивідуалізації учасників цивільною обороту, товарів і послуг.

Варто підкреслити й те, що засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг відрізняються від інших об'єктів промислової власності не лише функціональним призначенням. Вони також різняться і рівнем творчості — одна справа створити винахід, інша — знак для товарів і послуг, промисловий зразок чи фірмове найменування. У

цілому об'єкти промислової власності мають своїм призначенням підвищення ефективності виробництва, зниження собівартості продукції тощо. Засоби індивідуалізації — відмінність товару одного виробника від подібного товару іншого виробника. Таким чином, значимість об'єктів промислової власності дещо вища.

§ 2. Спільне в цивільно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних з творчою діяльністю

Спільною істотною ознакою цих двох правових інститутів є те, що об'єктами авторських прав і прав промислової власності виступають саме результати творчої діяльності людини. Вони регулюють відносини, які складаються У зв'язку з творчою діяльністю людей. Ніяка інша діяльність не може бути предметом регулювання цих інститутів. Тому і в авторському праві, і в патентному законодавстві підкреслюється, що творцем може бути тільки людина. Тобто суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина або група (колектив) людей, а не організації (юридичні особи). Проте суб'єктами авторських відносин і відносин промислової власності (прав та обов'язків) можуть бути як громадяни, так юридичні особи. Суб'єктом авторських прав може бути, наприклад, кіностудія, телестудія, видавництво та інші юридичні особи. Суб'єктом прав промислової власності можуть бути підприємства будь-яких форм власності та інші юридичні особи.

Надання будь-якої технічної допомоги автору чи винахіднику (консультації, розрахунки, креслення, оформлення заявок тощо) не має творчого характеру і не відповідає поняттю "творчість", тому допомога такого роду не може вважатися творчим співавторством.

Не має творчого характеру і тому не вважається творчістю запозичення, перенесення і використання чужого, нехай навіть дуже позитивного досвіду, використання результату за ліцензією тощо.

Творчий характер діяльності означає передусім певну індивідуальність, тобто те, що

відрізняє цю діяльність від інших.

Спільною рисою духовної і науково-технічної творчої діяльності є те, що кожна діяльність має завершитися певним результатом, об'єктивованим у певну матеріальну форму або зафіксованим на певному матеріальному носієві. Якщо творчий пошук не завершився певним результатом, то немає об'єкта правової охорони — немає що охороняти. Проте слід мати на увазі, що під правову охорону підпадає будь-який результат творчого пошуку, в тому числі й негативний, незалежно від його суспільної цінності.

Результати науково-технічної творчості мають бути реалізовані не просто в певну матеріальну форму (креслення, зразок опис тощо), а й у встановленому порядку визнані відповідним державним органом саме тим результатом, на досягнення якого був спрямований творчий пошук. Винахід має бути описаний у заявці чи відображений у кресленнях. Проте для надання йому правової охорони цього мало — він має бути кваліфікований відповідним відомством України як винахід. Без такого визнання і без державної реєстрації заявлена пропозиція не вважається винаходом, і їй не надається правова охорона.

Результати творчої діяльності, які охороняються авторським правом, спеціальної кваліфікації і державної реєстрації не потребують. Для одержання правової охорони таких результатів творчої діяльності досить надання їм певної матеріальної форми (рукопис, ноти, інші описи цього результату, завершена скульптура чи малюнок тощо).

Авторське право і право промислової власності єднає також те, що вони діють лише в межах України, тобто мають територіальний характер. Звідси один дуже істотний висновок — патент, виданий відповідним відомством України, має силу лише в межах України. Для того, щоб захистити патентні права українського винахідника в іншій державі, наприклад у Франції, необхідно цей же винахід запатентувати ще раз, але тепер уже у Франції. Без французького патенту винахід українського винахідника, який використовуватиметься у Франції з дозволу чи без дозволу винахідника, правового захисту у Франції не матиме.

Що стосується авторського права, то ст. 8 Закону про авторське право за громадянами України воно визнається і у тих випадках, коли їхні твори випущені в світ або перебувають у будь-якій об'єктивній формі на території іноземної держави. Проте цю норму не слід розуміти так, що авторські права громадянина України захищаються і в тій

країні, де твір уперше випущений у світ або перебуває у будь-якій об'єктивній формі. Ця стаття лише проголошує норму, за якою авторські права громадянина України визнаються на території України і в тих випадках, коли твір випущений у світ уперше або перебуває в об'єктивній формі на території іноземної держави. Отже, зазначена стаття ніякою мірою не обмежує і не розширює територіального принципу дії авторського права. Питання захисту авторських прав громадян України на території іноземних держав актуальне й сьогодні. Зазначені права на території інших держав захищаються лише на основі двосторонніх договорів або міжнародних конвенцій. У решті випадків твори громадян України можуть використовуватися на території іноземних держав без спеціального на те дозволу і без виплати авторської винагороди.

Спільним у правовому регулюванні відносин, що пов'язані з творчою діяльністю, є також однакова дієздатність суб'єктів творчого процесу. Іншими словами, творцями будь-яких результатів творчої діяльності можуть бути як повнолітні громадяни, так і неповнолітні.

Варто підкреслити, що право на творчість не обмежене у віці і тому не збігається із загальною цивільною дієздатністю, яка відповідно до ст. 11 ЦК України настає по досягненні громадянином України 18-річного віку. У такому віці він має право вчиняти будь-які правові дії. Для створення твору літератури, мистецтва, промислового зразка чи для винаходу досягнення цього віку не вимагається. Відомо немало творів мистецтва, художньої літератури, досить цінних винаходів, оригінальних технічних пристроїв, авторами яких є діти. Результати їхньої творчої діяльності — об'єкти певних авторських прав і пільг.

Неповнолітні творці будь-яких творів літератури, мистецтва, об'єктів промислової власності наділяються тими самими правами, що й їхні повнолітні колеги. Вони мають право авторства, права на ім'я, на винагороду за використання їхніх творів чи об'єктів промислової власності та інші права та пільги. Розпоряджатися цими правами та пільгами неповнолітні автори можуть тільки в межах, встановлених ЦК України (статті 13 і 14).

Право авторства і право на ім'я виникають як у автора будь-якого твору літератури, науки і мистецтва, так і у автора винаходу чи будь-якого іншого об'єкта промислової власності, і при цьому незалежно від віку, про що йшлося вище. Кожний творець має право вважати себе автором свого винаходу чи іншого твору і вимагати цього від інших. Кожний автор має право випускати свій твір у світ або під власним іменем, або під псевдонімом, або анонімно. Творець об'єкта промислової власності має право просити, аби його витвору було присвоєно його ім'я чи спеціальна назва.

Автор результату творчої діяльності має право на винагороду за наявності підстави для її виплати. Такою підставою відповідно до чинного законодавства є тільки факт використання цього результату. За невикористаний твір чи винахід винагорода не виплачується. Використання будь-якого результату творчої діяльності, за загальним правилом, може мати місце лише на підставі договору. Позадоговірне використання таких об'єктів допускається лише у випадках, передбачених чинним законодавством.

У випадках, визначених законодавством, суб'єктом авторських прав і прав промислової власності може стати держава. Так, після закінчення строку дії авторського права твір стає надбанням суспільства. Винахідник може передати виключне право на використання винаходу державі та іншим юридичним особам.

§ 3. Відмінності у цивільно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних з творчою діяльністю

У цивільно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних з творчою діяльністю, багато істотних відмінностей. Передусім це різні об'єкти відносин. Так, об'єктом авторських відносин є твори у галузі літератури, науки, мистецтва, зокрема стаття, монографія, дисертація, картина, музичний твір, скульптура, твір архітектури, фотографія.

Об'єкти промислової власності охороняє патентне законодавство. Питання про те, чи всі відносини, що виникають у сфері науково-технічної творчості, регулюються патентним законодавством, не безспірне. Скажімо, Закон України "Про охорону прав на сорти рослин" 1993 р. передбачає правову охорону сортів у формі патенту, хоч новий сорт не можна назвати винаходом, проте це результат тривалого творчого пошуку. Науково-технічна інформація як результат науково-технічної творчості є об'єктом права власності, проте на неї не видаються правоохоронні документи.

Коло цивільно-правових відносин, що складаються у сфері науково-технічної діяльності і художньо-технічної творчості, досить широке. Воно охоплює відносини зі створення і використання винаходів, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, товарних знаків, корисних моделей, знаків обслуговування, нових сортів рослин, нових порід тварин і птиці, науково-технічної інформації, комплекс результатів творчої діяльності, що стосується електронно-обчислювальних машин тощо. Цей перелік невичерпний, він постійно поповнюється.

Відмінність об'єктів зумовлює особливості їх правової охорони. Для надання правової охорони об'єктам промислової власності чинне законодавство передбачає їх попередню кваліфікацію як таких і наступну державну реєстрацію. Лише після виконання цих процедур заявникам видаються правоохоронні документи у формі патентів або свідоцтв.

Отже, для одержання правової охорони об'єкта промислової власності необхідно подати заявку до патентного відомства України (або на підприємство, де зроблено раціоналізаторську пропозицію). Заявка має пройти належну експертизу, пропозиція — відповідну кваліфікацію. Після державної реєстрації авторові видається відповідний правоохоронний документ. Без здійснення зазначених операцій об'єкту промислової власності правова охорона не надається.

Об'єкти, що охороняються авторським правом, для одержання правової охорони не потребують подання спеціальної заявки, проведення експертизи і державної реєстрації. На результати духовної творчості правоохоронні документи не видаються. Для одержання правової охорони цих об'єктів досить надати їм об'єктивну матеріальну форму.

Істотною відмінністю цивільно-правової охорони результатів духовної і науково-технічної творчості є різні строки дії авторського і патентного права.

Права авторства, право на ім'я, право на недоторканність твору не обмежуються строком. Автор будь-якого твору науки, літератури і мистецтва чи об'єкта промислової .власності залишається таким незалежно від того, коли його створено. Права авторства охороняються вічно.

Право на ім'я також ніяким строком не обмежено. Як і право авторства, воно діє безстрокове. Різниця полягає лише в тому, що за авторським правом автор може випускати свій і твір у світ під власним іменем, під псевдонімом або анонімно. Що стосується об'єктів промислової власності, то автор має лише право просити присвоїти своєму витвору своє ім'я чи спеціальну назву.

Інші авторські права та права промислової власності обмежені певним строком дії. Так, Закон про авторське право у ст. 24 передбачає, що авторське право діє протягом усього життя автора і 50 років після його смерті, рахуючи з 1 січня року, який настає за роком смерті автора.

Чинним законодавством встановлено різні строки дії прав промислової власності для різних об'єктів промислової власності. Патенти на винаходи і нові сорти рослин діють протягом 20 років з дня надходження заявки до патентного відомства України. Патент на промисловий зразок видається на 10 років від дати надходження заявки. Проте патент на промисловий зразок може бути подовжений, але не більш як на п'ять наступних років. Свідоцтво на знак для товарів і послуг діє протягом 10 років від дати надходження заявки до патентного відомства і на прохання його власника дія свідоцтва може бути подовжена на наступні 10 років.

Авторське право, на яке чинне законодавство встановило певні строки його дії, зводиться до права на винагороду за використання твору чи об'єкта промислової власності. Автори результатів творчої діяльності мають право на винагороду, якщо зазначені результати будуть використані протягом строку дії авторського права. Так, письменник має право на винагороду, якщо твір використовується за його життя, а спадкоємці автора — в межах 50 років після його смерті. Винагорода за використання винаходу чи іншого об'єкта промислової власності виплачується за умови, що використання мало місце в межах строку дії патенту.

По закінченні строку дії авторського права чи права промислової власності твір чи об'єкт промислової власності стають суспільним надбанням і можуть використовуватися будь-ким без згоди автора і без виплати авторської винагороди.

Проте у спеціальній цивілістичній літературі жваво дискутується питання про правовий режим результату інтелектуальної діяльності. Справа у тому, що в законодавстві про інтелектуальну власність більшості країн світу на результати творчості визнається лише

виключне право на використання. Патентоволоділець не має права власності на результат, що охороняється патентом, а лише виключне право використання цього результату. В той же час більшість держав визнає за творцем зазначеного результату саме право власності. Отже, питання постає так: чи є результат творчості об'єктом права власності, чи тільки об'єктом виключного права використання.

Цей дуалізм у правовій охороні результатів інтелектуальної діяльності відображений і в законодавстві України про інтелектуальну власність. Так, закони України "Про авторське право і суміжні права" і "Про охорону прав на сорти рослин" визнають за творцями своїх творів і селекційних досягнень та їх правонаступниками лише виключне право на використання. Закони про промислову власність України за творцями та їх правонаступниками визнають право власності з усіма наслідками, що з цього випливають. Визнання права власності на результати інтелектуальної діяльності визнає також Закон України "Про власність" від 7 лютого 1991 р..

У проекті ЦК України визнається лише виключне право на використання результатів інтелектуальної діяльності.

Отже, ця дискусія має не лише науково-теоретичне значення, а й чисто практичне. Не вдаючись глибоко в дану полеміку, зазначимо, що прихильники визнання лише виключного права доводять, що результатами інтелектуальної діяльності не можна володіти, бо ці результати не є матеріальними предметами. На це можна відповісти так: ст.41 Конституції України проголошує: "Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності".